

УДК: 069.444/502.8(477.73):903.7-032.548:94(38/37)

Хомчик Марина Андріївна

методистка 1-ї категорії
відділу науково-методичної роботи,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Шейн Сергій Сергійович

виконуючий обов'язки директора,
Національний історико-археологічний
заповідник "Ольвія"
(с. Парутине Миколаївської обл.)

Бут Юрій Павлович

завідувач сектору реставрації творів з металу
відділу наукової реставрації пам'яток,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Maryna A. Khomchuk

First Category Methodist,
Scientific Methodical Department,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Serhiy S. Shein

Acting Director,
The National Historical and Archaeological Preserve 'Olbia'
(Parutine, Mykolaiv region)

Yuriy P. But

Head of the Sector of Restoration of Metal Items,
Department of Scientific Restoration of Artifacts,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

МУЗЕЙ-ЛАПІДАРІЙ**НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА "ОЛЬВІЯ", СТВОРЕНИЙ ЗА
НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ ДОПОМОГИ НМІУ****MUSEUM-LAPIDARIUM OF THE NATIONAL HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL PRESERVE 'OLBIA'
ESTABLISHED WITH THE SUPPORT OF THE NMHU****Анотація**

В зібранні Національного історико-археологічного заповідника "Ольвія" міститься близько тисячі кам'яних виробів. У закладі діє музей-лапідарій, експозиція якого створена за науково-методичними принципами побудови експозиції Національного музею історії України завдяки волонтерській допомозі науковців цього музею.

Ключові слова: НІАЗ "Ольвія", лапідарій, кам'яні вироби, НМІУ, науково-методична робота, атрибуція.

Abstract

In the collection of the National Historical and Archaeological Preserve 'Olbia' around one thousand stone products are stored. The museum-lapidarium functions in the preserve. Its exhibition is built on the scientific and methodical principles of exhibition organisation of the NMUH with the volunteer help of the museum's research fellows.

Key words: The National Historical and Archaeological Preserve 'Olbia', lapidarium, stone products, NMHU, scientific and methodical work, attribution.

У 2007 р. за ініціативою начальниці археологічної експедиції Інституту археології НАНУ, канд. істор. наук В. В. Крапівіної в Національному історико-археологічному заповіднику "Ольвія" (далі – НІАЗ "Ольвія") с. н. с. Національного музею історії України (далі – НМІУ) М. А. Хомчик¹ та співробітник НІАЗ "Ольвія" НАНУ М. В. Качура почали створення

¹ Наукові співробітники НМІУ беруть участь у роботі Ольвійської археологічної експедиції з 1930-х рр., виконуючи різні види робіт: розкопки, камеральну обробку та реставрацію знайдених артефактів.

експозиції музею-лапідарію. Нині цей заклад очолює в. о. директора НІАЗ “Ольвія” С. С. Шеїн. Волонтерська допомога наукових співробітників НМІУ у створенні лапідарію полягала в розробці наукової концепції, тематичної структури та тематико-експозиційного плану експозиції, переатрибуції деяких експонатів, атрибуції невизначених предметів, складанні наукових паспортів на музейні предмети, написанні анотацій до розділів експозиції, проведенні реставрації експонатів. Експозиція музею-лапідарію створена за науковими принципами побудови експозиції НМІУ. З часу відкриття 28 червня 2011 р. в НІАЗ “Ольвія” музею-лапідарію його відвідало бл. 50 тис. екскурсантів.

Колекція кам’яних виробів музею, що почала формуватися наприкін. XIX ст., у XX–XXI ст. поповнилася знахідками, виявленими археологічними експедиціями під керівництвом Б. В. Фармаковського, Л. М. Славіна, С. Д. Крижицького, В. В. Крапівіної та А. В. Буйських (рис. 1). Велику кількість лапідарних пам’яток у XX ст. було вивезено з Ольвії до музеїв Санкт-Петербурга, Москви, Одеси та Києва. Кам’яні вироби з Ольвії зберігаються і у багатьох музеях світу.

Значних збитків колекції заповідника було завдано в роки Другої світової війни. Л. М. Славін (який у 1936–1971 рр. очолював Ольвійську археологічну експедицію) в 1946 р. засвідчував: “Німці вивезли з Ольвії експонати музею <...> і взірці всіх груп знахідок, виявлених під час розкопок. Загалом Ольвійському заповіднику, вивченню Ольвії та греко-скіфського періоду давньої історії України завдано величезної шкоди”² (рис. 2). Після війни розкопки в заповіднику відновилися, були виявлені нові знахідки.

В 1960-х рр. в відкритому майданчику (названому лапідарієм³, від лат. *lapidus* – камінь) створили експозицію кам’яних виробів (рис. 3). Але при цьому не було дотримано належних умов зберігання експонатів, які упродовж кількох десятиліть перебували в непристосованих для цього приміщеннях і просто неба⁴. Відсутність фондосховища та належної охорони, недотримання температурно-вологісного режиму, забрудненість приміщень та постійне переміщення з місця на місце стали причиною псування та руйнації кам’яних виробів.

На сучасному етапі колекція лапідарних виробів налічує бл. тисячі предметів. Вона складається з надмогильних пам’ятників та інших епіграфічних пам’яток, господарчих та культових предметів, архітектурних деталей тощо. Це зібрання має велике науково-пізнавальне значення. Його вивчають як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Нині музей-лапідарій розміщено в закритому приміщенні і на трьох відкритих майданчиках (рис. 4). В закритому приміщенні експонується бл. 300 предметів із вапняку, пісковика, мармуру, вулканічного туфу тощо. Експозиція музею складається із шести розділів:

Розділ I. Архітектурні деталі громадських споруд.

Розділ II. Архітектурні деталі культових споруд.

Розділ III. Культура, мистецтво, побут.

Розділ IV. Вироби господарчого призначення.

Розділ V. Вироби, пов’язані з мореплаванням.

Розділ VI. Вироби з Ольвійського некрополя.

Під час створення експозиції в закритому приміщенні консультантами були наукова співробітниця Інституту археології НАНУ, начальниця Ольвійської археологічної експедиції, канд. істор. наук В. В. Крапівіна, член-кореспондент НАНУ, докт. істор. наук С. Д. Крижицький та докт. істор. наук А. В. Буйських.

Частину експонатів лапідарного зібрання на час створення музею переатрибували. Наприклад, у групі господарчих виробів перебували три жорна, які, як з’ясувалося під час їх наукового вивчення, виявилися **диском ручного гончарного круга та двома дисками ножних гончарних кругів** (рис. 5 а, 5 б). У 2011 р. народний художник України В. О. Бахтов, взявши за взірець диск-маховика із лапідарного зібрання заповідника, створив реконструкцію античного ручного гончарного круга⁵, яка нині представлена в експозиції закладу (рис. 6, 7).

В музеї експонується випадкова знахідка 2001 р. з ділянки Кліф-2 – вкритий глиняною обмазкою диск із ракушняку, який довго вважався кришкою цистерни. Після наукового вивчення означеного предмета з’ясувалося, що це **спортивний диск для метання** (рис. 8) діаметром 280 мм, товщиною 30–35 мм та вагою 3,725 кг. Відомо, що вага античних спортивних кам’яних та бронзових дисків становила 1,3–4,7 кг⁶. У праці дослідниці К. С. Горбунової наведено зображення фрагмента червонофігурного кіліка із зображенням руки дискобола з диском⁷ (рис. 9), аналогічним дискові, що експонується в музей-лапідарії. Написи, виявлені в Ольвії, свідчать, що на берегах Гіпанісу (Південного Бугу) спортсмени займалися бігом, стрибками, боротьбою, метанням списа та диска. До Ольвії надходив посуд зі сценами занять різними видами легкої атлетики, декорований афінськими вазописцями⁸.

Оскільки писемні свідчення про виноробство в Ольвії не збереглися, головним джерелом вивчення цього питання є залишки виробничого інвентарю. В музейному розділі “Вироби господарчого призначення” експонуються дев’ять корит

2 Черкаська Д. Про відновлення роботи Ольвійського історико-археологічного заповідника у післявоєнні роки // Київські історичні студії. Збірник наукових праць / Київський університет ім. Б. Грінченка. – № 1. – 2015. – С. 16–20.

3 Крыжицкий С. Д., Лейтунская Н. А. Ольвия – память тысячелетий. – Одесса: Маяк, 1982. – С. 105.

4 Шеїн С. І., Костюк І. О. Ольвійський лапідарій: Проблеми та перспективи формування колекцій // Forum Olbicom II. Пам’яті В. В. Крапівіної (До 150-річчя дослідження Ольвії). Матеріали Міжнародної археологічної конференції (4–6 травня 2018 р.). – Миколаїв: Науково-дослідний центр “Лукомор’є”, 2018. – С. 22–23.

5 Хомчик М. А., Печорний П. П. Гончарний круг античного часу (до питання атрибуції) // Археологія. – 2013. – № 3. – С. 85–88.

6 Словарь античности / Пер. с нем.; сост. Й. Ирмшер, Р. Йоне. – Москва: Прогресс, 1989. – С. 186; Велишский Ф. Ф. Быт греков и римлян. – Прага: Типография И. Милиткий и Новак, 1876. – 480 с.

7 Горбунова К. С. Краснофигурные килики из раскопок Ольвии // Ольвия. Теменос и агора. – Москва, Ленинград, 1964. – С. 186, рис. 15,1.

8 Скржинская М. В. Гимнасий и занятия спортом // Будни и праздники в Ольвии в VI–I вв. до н. э. – Санкт-Петербург: Алтейя, 2000. – С. 73–78 (Античная библиотека. Исследования).

квадратної чи округлої форми з високими бортами, які є **переносними монолітними давильнями** з наскрізними отворами в денцях для зливу соку (науково атрибутовані у 2017 р.) (рис. 10 а, 10 б, 10 в). Такі давильні використовували як основу преса для вичавлювання соку з винограду, що перебував у мішках із тканини.

В музеї експонується і **мініатюрна монолітна коритоподібна** давильня (науково атрибутована у 2017 р.) розмірами 12,5×14×15,5 см, інв. № 278, Ольвія, 1951, 4347 (рис. 11). За допомогою таких давильень отримували сік, з якого виготовляли вина для використання під час ритуальних церемоній у храмах та домашніх святилищах⁹. Товарного виробництва вина в Ольвії не існувало¹⁰.

На відкритому майданчику № 2 експонуються **дві умовно-переносні** монолітні давильні (науково атрибутовані у 2017 р.). Одна з них – прямокутна, із заглибленням (118×65×36,5 см), у 1970-х рр. була виявлена під час проведення підводної експедиції під керівництвом С. Д. Крижицького (рис. 12). Друга давильня – прямокутної форми (довжина – 113,5 см; ширина – 77 см; висота – 60 см; глибина – 38 см), з овальною нижньою частиною та глибокими виїмками для важеля преса на широких вінцях (розміри виїмки № 1: довжина – 24×16 см; глибина – 11 см; виїмка № 2 фрагментована) (рис. 13). На **умовно-переносних** давильнях працювали на схилах відкритого майданчика. Сік, який вичавлювали за допомогою ніг чи преса, стікав нахиленою робочою поверхнею до зливного жолоба, потім накопичувався у піфосі або великій амфорі¹¹.

В музеї-лапідарії також експонуються **два** прямокутні **тарапани** (переносні давильні). Один із них зберігається в закритому приміщенні; його довжина – 78 см, ширина – 37,5 см, висота – 17,5 см (рис. 14). Другий (довжина – 68 см, ширина – 66 см, висота – 24 см) експонується на відкритому майданчику № 2. У центрі він має круглу робочу поверхню діаметром 50 см, злив означеного тарапана відбито (рис. 15).

В цьому розділі експонується квадратна **плита** (науково атрибутована у 2017 р., довжина – 40,5 см, ширина – 40,5 см, висота – 13 см) з отвором діаметром 7,5 см для гвинта преса виноробні¹² (рис. 16). Означений артефакт, виявлений під час археологічних досліджень садиби IV ст. до н. е. поблизу Широкої балки за 2 км від Ольвії, було помилково атрибутовано як архітектурну деталь.

Предметами, пов'язаними з мореплавством, є кнехти, фрагменти корабельних якорів, якорі човнів (рис. 17). У експозиції музею представлена графічна реконструкція Ольвійського порту С. Д. Крижицького (рис. 18).

В закладі експонується гиря, якою користувалися під час торгівлі на гуртовому ринку (рис. 19). Вона з каменю темного кольору, округлої форми, довжиною 440 мм, висотою 300 мм, шириною 220 мм. Позначки ІД на її поверхні вказують на вагу гирі – 112 мін (за єврейсько-аттичною системою вимірювання ваги одна міна – 450 г)¹³, тобто 50 кг 400 г. Археологічні та писемні джерела свідчать, що в Ольвії існували три ринки, одним із яких був гуртовий (дейгма), що діяв лише в сезон судноплавства та згадується в декреті на честь Протогена (друга пол. III ст. до н. е.)¹⁴. На цьому ринку товари (зерно, вино та олію) купували великими партіями. Спочатку дейгма діяла поблизу р. Гіпаніс (Південний Буг), а коли у III ст. до н. е. спорудили оборонну стіну, гуртовий ринок опинився всередині міста. Нині залишки дейгми затоплені водами Бузького лиману¹⁵.

В експозиції музею представлені постаменти бронзових статуй із присвятами громадян Ольвії Зевсові Елевтерієві та Зевсові Олімпійському. Ці епіграфічні пам'ятки значно розширили уявлення про полісний устрій та пантеон богів Ольвії елліністичної доби¹⁶ (рис. 20).

Серед архітектурних пам'яток варто відзначити монолітну мармурову колону, що, ймовірно, була встановлена на одному з теменосів (священних ділянок) у центрі міста або на головній площі – агорі¹⁷ (рис. 21). Більшість архітектурних деталей у музеї мають місцеве походження. Серед них є вироби, унікальні для всього Північного Причорномор'я, оскільки вони походять із найдавніших культових споруд Ольвії. Це – фронтальний акротерій храму Аполлона Лікаря із Західного теменосу, деталі його перекриття – карнизи та водогони, а також дві бази колон¹⁸. У цьому розділі експозиції представлено фрагменти карнизів невеликої споруди (яка, ймовірно, розташовувалася на Східному теменосі) із дентикулами та тригліфно-метопними фризами (рис. 22).

В експозиції представлені три фрагменти плоскодонних посудин-лутеріїв, які після наукового вивчення були визначені як посудини культового призначення (рис. 23). В давній Греції у перших століттях нашої ери в кожному храмі такі посудини з водою використовувалися для того, щоб людина, яка заходила до храму, могла здійснити обряд тілесного очищення за

9 *Винокуров Н. И.* Виноделие античного Боспора. – Москва: Московский государственный педагогический университет, 1999. – С. 17, 19.

10 *Лейтунская Н. А.* Керамическая тара из Ольвии (из опыта изучения амфор VI–IV вв. до н. э.). – Киев: Наукова думка, 1981. – С. 80–81.

11 *Винокуров Н. И.* Указ. соч. – С. 21.

12 *Винокуров Н. И.* Указ. соч. – С. 20.

13 *Крапивина В. В.* Весовые гири Ольвии // Исследование по античной археологии Северного Причерноморья. – Киев: Наукова думка, 1980. – С. 83–93.

14 *Скржинская М. В.* Рынки в Ольвии // Forum Olbicom II. Пам'яті В. В. Крапівіної (До 150-річчя дослідження Ольвії). Матеріали Міжнародної археологічної конференції (4–6 травня 2018 р.). – Миколаїв: Науково-дослідний центр “Лукомор'є”, 2018. – С. 45.

15 *Скржинская М. В.* Будни и праздники Ольвии в VI–I вв. до н. э. – Санкт-Петербург: Алтейя, 2000. – С. 80–81.

16 *Русяева А. С., Крапивина В. В.* До історії Ольвії IV–I ст. до н. е. // Археологія. – 1992. – № 4. – С. 58–77.

17 *Буйських А. В.* Мрамурова колона з Ольвії // Археологія. – 1992. – № 3. – С. 143–147.

18 *Крижицький С. Д., Буйських А. В.* Реконструкція ордерних споруд Центрального теменосу Ольвії // Археологія. – 1990. – № 3. – С. 25–37.

допомогою омивання рук. Цей обряд зберігся і нині в католицьких церквах¹⁹ (рис. 24).

В розділі “Вироби з Ольвійського некрополя” експонуються вироби, що задіювалися під час релігійних ритуалів: жертвенники з чашоподібними заглибленнями та зливами, реконструкція жертвенного столика, ніжки жертвенних столиків, різні надгробки, стели військовослужбовців римського гарнізону з написами латиною. На особливу увагу заслуговує виготовлений зі щільного білого мармуру фрагментований акротерій від поховальної стели VI–V ст. до н. е., в 1997 р. знайдений на некрополі в насипі кургану. Артефакт надійшов до НІАЗ “Ольвія” та був записаний до колекції за інв. № 87. Його висота – 590 мм; ширина – 500 мм, товщина – 6–10 мм, радіус волут – 115 мм. Після розбиття стели фрагмент акротерія (верхня частина стели) вторинно використовували як вівтар. На його поверхні були зроблені три чашоподібні заглиблення для наливання рідин під час обрядових дій²⁰ (рис. 25). У липні 2019 р. фрагмент акротерія реставрувала І. О. Костюк – завідувачка сектору реставрації кераміки відділу наукової реставрації пам’яток НМІУ. Під час реставрації було виявлено ще два невеликі чашоподібні заглиблення (рис. 26).

Під час створення музею науково атрибутовані експонати лапідарію посіли гідне місце в експозиції, наприклад, фрагмент прямокутної плити із сірого пісковика, лицьовий бік якої відшліфований та поділений на клітинки. Її довжина – 20 см, ширина – 21 см, висота – 15 см. Було з’ясовано, що це – фрагмент **гральної дошки**²¹ (рис. 27). Схожу дошку, на якій грають два воїна, зображено на античних вазах (пеліках) з музеїв Ватикану (рис. 28).

У розділі “Військова справа” із 2018 р. експонуються **кам’яні снаряди** (ядра) вагою від 3,5 до 10,1 кг, виявлені археологами на ділянках НГС та Р–25 наприкінці XX ст. та на поч. XXI ст. і науково атрибутовані у 2017 р.²² (інв. №№ 98, 194, 699, 1090). В античну добу під час облоги та оборони міст для метання таких снарядів застосовували металеві машини: онагр, балісту та катапульту²³ (рис. 29). У фондах НІАЗ “Ольвія” зберігається і чимало знайдених під час розкопок у XX–XXI ст. невеликих кам’яних снарядів для праці (шкіряна петля), якою були озброєні давньогрецькі піхотинці-пісілої²⁴. В експозиції представлено шість таких снарядів (рис. 30).

Усі експонати, представлені в закритому приміщенні музею, науково атрибутовані. Деякі з них є рідкісними для античних міст Північного Причорномор’я: ручний гончарний круг, спортивний диск для метання, фрагмент гральної дошки, кам’яні снаряди (ядра), гири, мармуровий фрагментований акротерій від поховальної стели.

Триває робота з атрибуції та реставрації експонатів. У 2017–2019 рр. реставрували 19 фрагментів мармурових виробів із закритого приміщення та чотири великі мармурові предмети – з відкритого майданчика № 1. У 2017 р. відновили мармуровий вівтар із латинським написом, присвячений Артеміді (випадково виявлений Б. В. Фармаковським на поч. XX ст.) інв. № 258 (довжина – 132 см, ширина – 100 см, висота – 40 см) (рис. 31).

У 2018 р. реставрували знайдений у сер. XX ст. мармуровий постамент для встановлення декрету, інв. № 259 (довжина – 58 см, ширина – 57 см, висота – 32 см, рис. 32) та знайдений у 1950–х–1960–х рр. мармуровий постамент з нішею, інв. № 257 (рис. 33).

У цей самий час с. н. с. НМІУ М. А. Хомчик дослідила неатрибутований мармуровий артефакт (постамент з нішею, рис. 34), який, на думку співробітника Ольвійської археологічної експедиції, канд. істор. наук П. Д. Діатроптова (майже 35 років досліджував ділянку “Теменос”), є досить рідкісною знахідкою для міст-держав Північного Причорномор’я. Це постамент із нішею для встановлення рельєфу із зображення божества²⁵, подібного до мармурового рельєфу III ст. до н. е. із зображенням Матері богів (висота – 24 см, ширина – 16,5 см, товщина – 4,5 см), який зберігається у відділі “Археологічний музей” ІА НАНУ в Києві²⁶ і який у 1960–х рр. було знайдено в Ольвії у підвалі будинку жерця Агроса. Чільний бік рельєфу шліфований, зворотній та бокові згладжені²⁷ (рис. 35). Такі мармурові рельєфи могли бути храмовими вотивами чи використовуватися для домашнього вшанування²⁸.

Під час реставрації цього прямокутного мармурового постаменту з нішею (висота – 84 см, довжина – 64 см, ширина – 38 см) з’ясувалося, що він – фрагментований. Спереду та з боків поверхня шліфована, ззаду згладжена. Верхня частина ніші, розташованої в центрі постаменту, заокруглена. В нижній частині лівої стінки (права відсутня) є прямокутний виступ, який міг використовуватися для кріплення змінних рельєфів. Поверхня ніші згладжена, як і задня та бокові стінки рельєфу, який вставляли в нішу. Можливо, це було зроблено для кращої фіксації рельєфу (рис. 36).

У 2019 р. за методикою, розробленою та випробуваною у 2017–2018 рр. І. О. Костюк, була реставрована мармурова

19 Велишский Ф. Ф. Указ. соч.

20 Буйских А. В., Давидова Л. Д., Кучеревская Н. Л. Об одном редком типе погребальных стел из Северного Причерноморья // Древности Боспора. – Т. 18. – Москва, 2014. – С. 90–103.

21 Стрельник М. О., Сорокина С. А., Хомчик М. А. Инвентар для настільних ігор (II тис. до н. е. – XIV ст. н. е.) у збірці музею // Національний музей історії України. Тематичний збірник наукових праць. – Київ, 2011. – С. 292, рис. 7.

22 Хомчик М. А., Каганюк В. А. Кам’яні ядра для металевих машин з Ольвії // Археологія. – 2017. – № 2. – С. 54–56.

23 Кругликова И. Т. Античная археология. – Москва: Высшая школа, 1984. – С. 40, 87.

24 Лавренов С., Карацук А. Армии Древней Греции VI–IV вв. до н. э. – Москва: АСТ, Астрель, 2001. – С. 13.

25 Костюк І. О., Хомчик М. А., Шеїн С. С. Мармурові експонати музею-лапідарію Національного історико-археологічного заповідника “Ольвія” (атрибуція та реставрація) // Науковий вісник Національного музею історії України. – Випуск 4. – Київ, 2019. – С. 49–51 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/article/view/276/244> (дата звернення: 27.10.2019). – Назва з екрана.

26 Русяева А. С., Русева М. В. Духовная культура ольвиополитов // Ольвия Понтийская. – Киев: Стилос, 2004. – С. 181; Античные памятники Северо-Западного Причерноморья. Фотоальбом / В. В. Крапивина, С. Д. Крыжицкий, С. Б. Охотников и др. – Киев: Мистецтво, 2001. – С. 40.

27 Русяева А. С. Культ Кібели в Ольвії // Археологія. – 1972. – № 7. – С. 35–45.

28 Русяева А. С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени. – Киев: Наукова думка, 1979. – С. 110–111.

заготовка поховальної стели (рис. 37).

Завдяки багаторічній співпраці наукових співробітників НМІУ та НІАЗ "Ольвія" стала можливою наукова атрибуція та реставрація низки експонатів лапідарного зібрання заповідника, що дозволило зробити музей-лапідарій вагомим складовою експозиції НІАЗ "Ольвія" та продемонструвати його значний науковий потенціал.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Античные памятники Северо-Западного Причерноморья. Фотоальбом / В. В. Крапивина, С. Д. Крыжицкий, С. Б. Охотников и др. – Киев: Мистецтво, 2001. – 175 с.
2. Буйских А. В., Давидова Л. Д., Кучеревская Н. Л. Об одном редком типе погребальных стел из Северного Причерноморья // Древности Боспора. – Т. 18. – Москва, 2014. – С. 90–103.
3. Буйских А. В. Мрамурові колона з Ольвії // Археологія. – 1992. – № 3. – С. 143–147.
4. Велишский Ф. Ф. Быт греков и римлян. – Прага: Типография И. Милиткий и Новак, 1876. – 480 с.
5. Винокуров Н. И. Виноделие античного Боспора. – Москва: Московский государственный педагогический университет, 1999. – 192 с.
6. Горбунова К. С. Краснофигурные килики из раскопок Ольвии // Ольвия. Теменос и агора. – Москва, Ленинград, 1964. – С. 175–188.
7. Костюк І. О., Хомчик М. А., Шеін С. С. Мрамурові експонати музею-лапідарію Національного історико-археологічного заповідника "Ольвія" (атрибуція та реставрація) // Науковий вісник Національного музею історії України. – Випуск 4. – Київ, 2019. – С. 49–51 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/article/view/276/244> (дата звернення: 27.10.2019). – Назва з екрана.
8. Крапивина В. В. Весовые гири Ольвии // Исследование по античной археологии Северного Причерноморья. – Киев: Наукова думка, 1980. – С. 83–93.
9. Кругликова И. Т. Античная археология. – Москва: Высшая школа, 1984. – 216 с.
10. Крыжицкий С. Д., Лейпунская Н. А. Ольвия – память тысячелетий. – Одесса: Маяк, 1982. – 118 с.
11. Крижицкий С. Д., Буйских А. В. Реконструкція ордерних споруд Центрального теменоса Ольвії // Археологія. – 1990. – № 3. – С. 25–37.
12. Лавренов С., Карацук А. Армии Древней Греции VI–IV вв. до н. э. – Москва: АСТ, Астрель, 2001. – 47 с.
13. Лейпунская Н. А. Керамическая тара из Ольвии (из опыта изучения амфор VI–IV вв. до н. э.). – Киев: Наукова думка, 1981. – 118 с.
14. Русяева А. С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени. – Киев: Наукова думка, 1979. – 172 с.
15. Русяева А. С., Крапивина В. В. До історії Ольвії IV–I ст. до н. е. // Археологія. – 1992. – № 4. – С. 58–77.
16. Русяева А. С. Культ Кібели в Ольвії // Археологія. – 1972. – № 7. – С. 35–45.
17. Русяева А. С., Русяева М. В. Духовная культура ольвиополитов // Ольвия Понтийская. – Киев: Стилос, 2004. – 228 с.
18. Скржинская М. В. Будни и праздники Ольвии в VI–I вв. до н. э. – Санкт-Петербург: Алетей, 2000. – 288 с.
19. Скржинская М. В. Гимнасий и занятия спортом // Будни и праздники в Ольвии в VI–I вв. до н. э. – Санкт-Петербург: Алетей, 2000. – С. 73–78.
20. Скржинская М. В. Рынки в Ольвии // Forum Olbicom II. Пам'яті В. В. Крапівіної (До 150-річчя дослідження Ольвії). Матеріали Міжнародної археологічної конференції (4–6 травня 2018 р.). – Миколаїв: Науково-дослідний центр "Лукомор'є", 2018. – С. 45–46.
21. Словарь античности / Пер. с нем.; сост. Й. Ирмшер., Р. Йоне. – Москва: Прогресс, 1989. – 704 с.
22. Стрельник М. О., Сорокина С. А., Хомчик М. А. Інвентар для настільних ігор (II тис. до н. е. – XIV ст. н. е.) у збірці музею // Національний музей історії України. Тематичний збірник наукових праць. – Київ, 2011. – С. 282–306.
23. Хомчик М. А., Каганюк В. А. Кам'яні ядра для металевих машин з Ольвії // Археологія. – 2017. – № 2. – С. 54–56.
24. Хомчик М. А., Печорний П. П. Гончарний круг античного часу (до питання атрибуції) // Археологія. – 2013. – № 3. – С. 85–88.
25. Черкаська Д. Про відновлення роботи Ольвійського історико-археологічного заповідника у післявоєнні роки // Київські історичні студії. Збірник наукових праць / Київський університет ім. Б. Грінченка. – № 1. – Київ, 2015. – С. 16–20.
26. Шеін С. І., Костюк І. О. Ольвійський лапідарій: Проблеми та перспективи формування колекцій // Forum Olbicom II. Пам'яті В. В. Крапівіної (До 150-річчя дослідження Ольвії). Матеріали Міжнародної археологічної конференції (4–6 травня 2018 р.). – Миколаїв: Науково-дослідний центр "Лукомор'є", 2018. – С. 22–24.

REFERENCES

1. Antichnye pamyatniki Severo-Zapadnogo Prichernomoria. Fotoalbum / V. V. Krapivina, S. D. Kryzhytskyi, S. B. Okhotnikov i dr. – Kiev: Mystetstvo, 2001. – 175 s.
2. Buyskikh A. V., Davidova L. D., Kucherevskaya N. L. Ob odnom redkom tipe pogrebalnykh stel iz Severnogo Prichernomoria // Drevnosti Bospora. – T. 18. – Moskva, 2014. – S. 90–103.
3. Buyskykh A. V. Marmurova kolona z Olvii // Arkheolohiya. – 1992. – № 3. – S. 143–147.
4. Velishskiy F. F. Byt grekov i rimlyan. – Praga: Tipografiya I. Militkiy i Novak, 1876. – 480 s.
5. Vinokurov N. Y. Vinodelie antichnogo Bospora. – Moskva: Moskovskiy gosudarstvennyi pedagogicheskyy universitet, 1999.

– 192 s.

6. *Gorbunova K. S.* Krasnofigurnye kiliki iz raskopok Olvii // *Olviya. Temenos i agora*. – Moskva, Leningrad, 1964. – S. 175–188.

7. *Kostyuk I. O., Khomchuk M. A., Shein S. S.* Marmurovi eksponaty muzeyu-lapidariyu Natsionalnoho istoryko-arkheolohichnoho zapovidnyka “Olviya” (atrybutsiya ta restavratsiya) // *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeyu istorii Ukrainy*. – Vypusk 4. – Kyiv, 2019. – S. 49–51 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/article/view/276/244> (data zvernennya: 27.10.2019). – Nazva z ekrana.

8. *Krapivina V. V.* Vesovye giri Olvii // *Issledovanie po antichnoi arkheologii Severnogo Prichernomoria*. – Kiev: Naukova dumka, 1980. – S. 83–93.

9. *Kruglikova Y. T.* Antichnaya arkheologiya. – Moskva: Vysshaya shkola, 1984. – 216 s.

10. *Kryzhytskiy S. D., Leypunskaya N. A.* Olviya – pamyat tysyacheletiy. – Odessa: Mayak, 1982. – 118 s.

11. *Kryzhytskiy S. D., Buyskykh A. V.* Rekonstruktsiya ordernykh sporud Tsentralnoho temenosa Olvii // *Arkheolohiya*. – 1990. – № 3. – S. 25–37.

12. *Lavrenov S., Karaschuk A.* Armii Drevney Gretsii 6–4 vv. do n. e. – Moskva: AST, Astrel, 2001. – 47 s.

13. *Leypunskaya N. A.* Keramicheskaya tara iz Olvii (iz opyta izucheniya amfor 6–4 vv. do n. e.). – Kiev: Naukova dumka, 1981. – 118 s.

14. *Rusyaeva A. S.* Zemledelcheskie kul'ty v Olvii dogetsogo vremeni. – Kiev: Naukova dumka, 1979. – 172 s.

15. *Rusyaeva A. S., Krapivina V. V.* Do istorii Olvii 4–1 st. do n. e. // *Arkheolohiya*. – 1992. – № 4. – S. 58–77.

16. *Rusyaeva A. S.* Kult Kibely v Olvii // *Arkheolohiya*. – 1972. – № 7. – S. 35–45.

17. *Rusyaeva A. S., Rusyaeva M. V.* Dukhovnaya kultura olviopolitov // *Olviya Pontiyskaya*. – Kiev: Stylos, 2004. – 228 s.

18. *Skrzhynskaya M. V.* Budni i prazdniki Olvii v 6–1 vv. do n. e. – Sankt-Peterburg: Aleteiya, 2000. – 288 s.

19. *Skrzhynskaya M. V.* Gimnasy i zanyatiya sportom // *Budni i prazdniki v Olvii v 6–1 vv. do n. e.* – Sankt-Peterburg: Aleteiya, 2000. – S. 73–78.

20. *Skrzhynskaya M. V.* Rynki v Olvii // *Forum Olbicom 2. Pamyati V. V. Krapivinoi (Do 150-richehya doslidzhennya Olvii). Materialy Mizhnarodnoi arkheolohichnoi konferentsii. 4–6 travnya 2018 roku*. – Mykolaiv: Naukovo-doslidnyi tsentr “Lukomor’ye”, 2018. – S. 45–46.

21. *Slovar antichnosti / Per. s nem.; sost. J. Irmsher, R. Jone*. – Moskva: Progress, 1989. – 704 s.

22. *Strelnyk M. O., Sorokina S. A., Khomchuk M. A.* Inventar dlya nastilnykh ihor (2 tys. do n. e. – 14 st. n. e.) u zbirtsi muzeyu // *Natsionalnyi muzey istorii Ukrainy. Tematychnyi zbirnyk naukovykh prats*. – Kyiv, 2011. – S. 282–306.

23. *Khomchuk M. A., Kahanyuk V. A.* Kamyani yadra dlya metalnykh mashyn z Olvii // *Arkheolohiya*. – 2017. – № 2. – S. 54–56.

24. *Khomchuk M. A., Pechornyi P. P.* Honcharnyi kruh antychnoho chasu (do pytannya atrybutsii) // *Arkheolohiya*. – 2013. – № 3. – S. 85–88.

25. *Cherkaska D.* Pro vidnovlennya roboty Olviyskoho istoryko-arkheolohichnoho zapovidnyka u pislyavoyenni roky // *Kyivski istorychni studii. Zbirnyk naukovykh prats / Kyivskiy universytet im. B. Hrinchenka*. – № 1. – Kyiv, 2015. – S. 16–20.

26. *Shein S. I., Kostyuk I. O.* Olviyskiy lapidariy: Problemy ta perspektivy formuvannya kolektsiy // *Forum Olbicom 2. Pamyati V. V. Krapivinoi (Do 150-richehya doslidzhennya Olvii). Materialy Mizhnarodnoi arkheolohichnoi konferentsii. 4–6 travnya 2018 roku*. – Mykolaiv: Naukovo-doslidnyi tsentr “Lukomor’ye”, 2018. – S. 22–24.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1а. Фармаковський Б. В. (керівник Ольвійської експедиції в 1901–1927).

Рис. 1б. Славін Л. М. (керівник Ольвійської експедиції в 1936–1971).

Рис. 1в. Крижицький С. Д. (керівник Ольвійської експедиції в 1972–1994).

Рис. 1г. Кравініна В. В. (керівниця Ольвійської експедиції в 1995–2013).

Рис. 1д. Буйських А. В. (керівник Ольвійської експедиції з 2013).

Рис. 2. Музей Ольвійського заповідника. 1946 р.

Рис. 3. Лapidарій. 1960-ті рр.

Рис. 4а. Музей-lapidarій. Закрите приміщення.

Рис. 4б. Музей-lapidarій. Відкритий майданчик № 1.

Рис. 4в. Музей-lapidarій. Відкритий майданчик № 2.

Рис. 4г. Музей-lapidarій. Відкритий майданчик № 3.

Рис. 5а, 5б. Диск-маховик ручного гончарного круга.

Рис. 6. Ручний гончарний круг. Реконструкція народного художника України В. О. Бахтова.

Рис. 7. Експозиція музею, присвячена гончарному ремеслу.

Рис. 8. Спортивний диск для метання.

Рис. 9. Фрагмент червонофігурного кіліка із зображенням руки дискобола з диском.

Рис. 10а, 10б, 10в. Переносні монолітні коритоподібні чавильні.

Рис. 11. Мініатюрна монолітна коритоподібна чавильня.

Рис. 12, 13. Умовно-переносна монолітна чавильня.

Рис. 14, 15. Тарапан – переносна чавильня.

Рис. 16. Плита для встановлення гвинта преса виноробні.

Рис. 17. Кнехти, фрагменти корабельних якорів, якорі човнів.

Рис. 18. Ольвійський порт. Графічна реконструкція С. Д. Крижицького.

Рис. 19. Гиря, яка використовувалася під час торгівлі на гуртовому ринку.

Рис. 20. Постаменти бронзових статуй.

Рис. 21. Монолітна мармурова колона.

Рис. 22. Фронтальний акротерій храму Аполлона Лікаря на Західному теменосі, деталі його перекриття, бази колон, фрагменти карнизів із дентикулами та тригліфно-метопними фризами.

Рис. 23. Фрагменти культової посудини.

Рис. 24. Культова посудина із католицького храму.

Рис. 25. Фрагмент акротерію до реставрації, реконструкція акротерію А. В. Буйських.

Рис. 26. Фрагмент акротерію після реставрації.

Рис. 27. Фрагмент гральної дошки.

Рис. 28. Антична ваза (пеліка) із музею Ватикану.

Рис. 29. Кам'яні снаряди (ядра).

Рис. 30. Снаряди для праці та фото реконструкції праці.

Рис. 31. Мармуровий вівтар.

Рис. 32. Мармуровий постамент для декрету.

Рис. 33. Мармуровий постамент з нішею.

Рис. 34. Мармуровий артефакт.

Рис. 35. Мармуровий рельєф.

Рис. 36. Реставрація мармурового артефакту.

Рис. 37. Реставрація мармурової заготовки поховальної стели.

Рис. 1а, 1б, 1в, 1г, 1д

Рис. 2, 3

Рис. 4а, 4б

Рис. 4в, 4г

Рис. 5а, 6, 5б

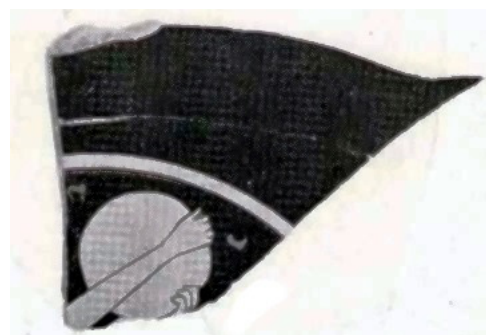

Рис. 7, 8, 9

Рис. 10а, 10б, 10в

Рис. 11, 12

Рис. 13, 14

Рис. 15, 16

Рис. 18, 18а

Рис. 19, 20

Рис. 21, 22

Рис. 23, 24, 30

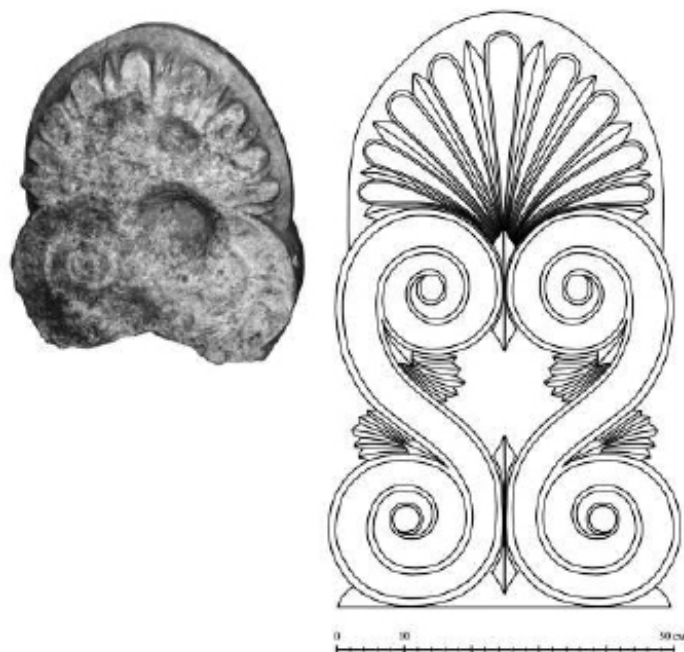

Рис. 1. Анфемий. Ольвия. Мрамор. Инв. № 87. Национальный историко-археологический заповедник «Ольвия» НАН Украины. Фото и реконструкция А. В. Буйских

Рис. 25, 26

Рис. 27, 28

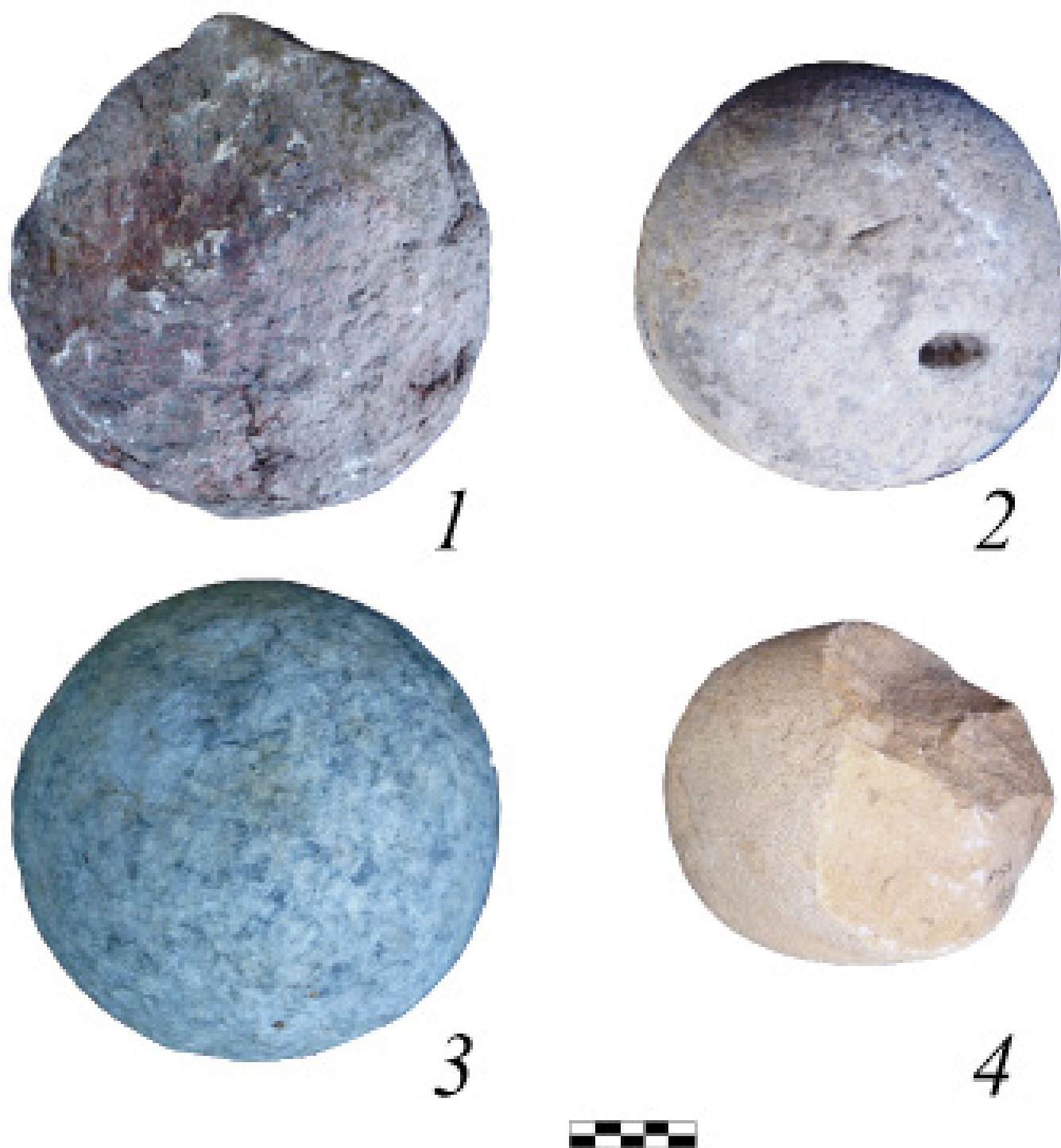

Рис. 29

Рис. 31, 32

Рис. 33

Рис. 34, 35

Рис. 36, 37